

Familien Plessen og arkitekten Lauritz de Thurah

Claus M. Smidt

Den 30. august 1752 døde gehejmeråd Christian Ludvig von Plessen (1676-1752) i sit palæ i “Kalleboerne” (Frederiksholms Kanal). Godt en uge senere blev liget flyttet over i kapellet ved Holmens Kirke. Her henstod kisten indtil foråret 1753, hvor den sendtes til Jylland, nærmere bestemt sognekirken i Aalum, der hører til herregården Fussingø. Her hviler han og hustruen fortsat i prægtige marmorsarkofager i kirkens tårnrum. Godset havde Plessen fået ved sit ægteskab med Charlotte Amalie Skeel (1685-1729), datter af gesandten, stiftamtmand Mogens Skeel (1650-94). Skeelerne havde ejet Fussingø siden midten af 1500-tallet, og det var under svigerfarens ejertid blevet stamhus. Ved sin død var Plessen en meget rig mand. Han efterlod sig et omfattende godsimperium spredt ud over landet. Det omfattede Glorup på Fyn, Selsø og Lindholm med Eskilsø og Torp Ladegård på Sjælland, Fussingø og Holbækgård i Jylland samt Salzau

i Holsten. Oveni den store mængde hartkorn kom betydelige aktieposter i både Asiatisk og Vestindisk-Guineisk Kompagni. Karrieremæssigt havde han nået tinderne, først kammerjunker hos prins Vilhelm, Christian den 5.s (1646-99) yngste søn, siden stiftsbefalingsmand over Aarhus Stift, allerede i 1713 hvid ridder, i 1725 gehejmeråd og i 1727 blå ridder. Alt sammen opnået i god forståelse med Frederik den 4. (1671-1730) skønt brødrene Plessen på ingen måde værdsatte dennes valg af anden ægtefælle, Anna Sophie Reventlow (1693-1743), og af den årsag stod kongens søskende på Vemmetofte nærmere. Endnu i 1732 fik begge brødre den højt attråede orden *de l'union parfaite* af dronning Sophie Magdalene (1700-70). Han, broderen Carl Adolph von Plessen (1678-1758) og Iver Rosenkrantz (1674-1745) til Rosenholm, der var gift med deres niece, blev i Christian den 6.s (1699-1746) første regeringsår landets ledende statsmænd, men snart kom de alle tre i miskredit hos kongen. Det begyndte med Carl Adolph, der i 1733 tog sin afsked efter en konflikt om stavnsbånd kombineret med landmiliti, hvilket sidstnævnte han for alt i verden ville undgå. Året efter fulgte så Christian Ludvigs afgang, der blandt meget andet havde sin årsag i forskelligt syn på udenrigspolitikken, ligesom det heller ikke må glemmes, at begge brødre langt fra delte kongeparrets

Porthuset på Selsø, set fra nord (avlsgården). Foto: Søren Lundqvist, 2001.

yderligtgående pietisme. I 1735 blev Rosenkrantz tillige afskediget. Ham forlader vi og koncentrerer os om de to brødre Plessen.

Begge optrådte de som kompetente bygherrer på deres godser, Carl Adolph von Plessen opførte således i 1729 hovedbygningen på Gunderslevholm med dens usædvanlige vestibule med et trapperum i nærmest østrigsk barokdragt. Denne gennemgang koncentrerer sig imidlertid om Christian Ludvig von Plessen og hans byggevirksomhed. Med en person, der havde så mange mulige boliger, kan det være vanskeligt at afgøre, hvor han egentlig boede. Alene oplysningen om hans død antyder, at palæet i Kalleboderne kan have været hans foretrukne bopæl. På den anden side viser sarkofagerne i Aalum kirke, at stamhuset Fusingø må have været centralt i hans liv. Dette til trods optrådte han tillige som formående bygherre på sine sjællandske godser Lindholm og Selsø og i øvrigt siden på Glorup. De to sjællandske hovedbygninger blev vidt forskellige. Lindholm, som han lod opføre kort efter erhvervelsen i 1728, er af beskeden størrelse. Man kan næppe være uenig, når historiker Flemming Jerk kalder den et *maison de plaisance*, før fænomenet var introduceret for den dannede verden af den franske arkitekt Jacques François Blondel (1705-74). Bygningen var fra første færd placeret frit og uden aksial forbindelse med den tilhørende avlsgård. Størrelsen – den er kun i en etage med mansardtag og lavere endefløje – bidrager til den franske type. Det er blevet kaldt en landlig *retraite* i forhold til Plessens større ejendomme. Beklageligvis er der ingen indskrifter eller arkivalske vidnesbyrd, der kan datere arbejdet, men det er sikkert udført sidst i 1720'erne. Hvem arkitekten har været, står ikke klart. Der har været gættet på overlandbygmester Johan Cornelius Krieger (1683-1755) og den indvandrede

nederlandske bygmester Philip de Lange († 1766), som man notorisk ved siden havde forbindelse til Plessen. Spørgsmålet hænger i luften.

Bygningsarbejder på Selsø

Også på Selsø var Plessen aktiv. Bygningsarbejderne fandt sted fra slutningen af 1720'erne og er formentlig afsluttet samtidigt med, at han i 1734 af Christian den 6. blev afskediget fra sine stillinger. Derved fik Selsø sit nuværende udseende. Udgangspunktet var et renæssanceanlæg fra 1576. Det lå på en borgholm, kantet af en kreneleret mur med to hjørnetårne mod vest og en bro med tilhørende portbygning i nord, sidstnævnte oprindeligt kun i en etage. Den prægtige hovedbygning i to fulde stokværk over en høj kælder havde svungne vælske gavle i nord og syd og midt for imod borggården et trappetårn. Mindre gavlviste på langhusets gårdside bidrog til det maleriske udseende. Renæssancens røde tegl og mange hvide sandstensornamenter understregede særpræget.

Al renæssancepynten blev nu skrællet af, så resultatet blev en enkel, næsten prunkløs hovedbygning i barokstil med retkantede gavle og ubehandlede mure i røde tegl, kun udstyret med gennemgående murbånd under den høje stueetage og anden etage. Hovedbygningens adgangstårn blev nedrevet, og der blev anlagt en ligeløbet trappe inde i huset. På stedet, hvor trappehuset havde stået, opførtes en stor udvendig tresidet trappe op til en ny barok hovedindgang med sandstensramme, kronet af en trekantsgavl. Indenfor omdannedes bygningen til et moderne barokslot, hvilket især fornemmes i den prægtige, men i størrelse beskedne, riddersal. Her udførte hofmaler Hendrik Krock (1671-1738) store vægmalerier samt en plafond, og stukkatører og snedkere satte prikken over i'et med et dekoreret gipsloft og marmorerede vægpane-

ler samt ådrede fyldingsdøre. Renæssanceanlæggets krenelerede mure mod vandgraven blev skrælet for al pynt, hjørnetårnene fjernet og portbygningen omdannet til et ægte barokhus med mansardtag og dekorative udsmykninger af nordsiden, inklusive våbener for bygherren og hans afdøde hustru. Endnu ses tydeligt i portbygningen et skel mellem ældre renæssancesten og barokmurværk over den høje stueetages vinduer. Datering af byggearbejderne på Selsø kan kun hænges op på to konkrete årstal. I riddersalen har Hendrik Krock signeret sit store vægmaleri *“Sabinerindernes Rov”* og dateret det 1730. På nordsiden af det totalt ændrede porthus sidder der en indskrift i gesimsens arkitrav *“Anno 1734”*. Hvis man overhovedet tør lægge noget i maleriets årstal, kunne det være, at hovedbygningens omdannelse er sket først. Hvem, der kan have haft ansvaret for arbejdet, er der aldrig givet noget overbevisende bud på. Men det må i sagens karakter have været en betydelig arkitekt, alene bedømt ud fra den omstændighed at landets førende maler udsmykkede salen, og at stukloftet i samme er gjort med megen verve (ofte benævnt Carlo Enrico Brennos stil), men naturligvis også fordi barokificeringen er lykkedes så overbevisende.

Porthuset

Anderledes forholder det sig med porthuset. Det har arkitekturhistorikerne været ødsle med at tilskrive snart den ene, snart den anden. Somme tider Philip de Lange, andre tider Felix Dusart († 1735), sågar holsteneren R.M. Dallin har været foreslået. Ganske forsigtigt har kulturhistoriker Niels Peter Stilling senest foreslået, at Lauritz de Thurah (1706-59) kunne være involveret. Årsagen er selvsagt bygningens kvalitet. På trods af, at der egentlig kun er tale om en ombygning/udvidelse, fremtræder

Trappe i porthuset på Selsø. Foto: Søren Lundqvist, 2017.

porthuset som apoteosen på dansk senbarok. Et usædvanligt velproportioneret bygværk med det rette forhold mellem højde og bredde, understreget af det kækt opskalkede mansardtag. En bygning, der i sjældnen grad er fyldt af indestængt kraft og synes at illustrere selve barokkens sande væsen. Mod borgholmen er porthuset uden nogen

Palæet i Roskilde set fra Stændertorvet. Foto: Claus M. Smidt, 2021.

form for pynt, mod gårdspladsen (indkørslen fra nord) pranger facaden med portpartiets rustikke pilasterportal, kronet af våbencartoucher (Plessen og Skeel), der smyger sig om midtervinduet. Portens flankerende vinduer i stueetagen har kraftfulde kvaderrammer og fordakninger og overetagens vinduer enklere rammer med ører. Mod syd står bygningen i ubehandlede røde tegl, mod nord pudset og gulkalket med hvide bosserede pilastre og gesims. Selv den stejle mansards kvistvinduer er med til at afrunde billedet af en bygning i fuldendt harmoni. Indenfor i porthusets hjørne imod hovedbygningen er der en fortryllende lille trappe, der i sin enkle skønhed giver ide om den trappe, der oprindeligt må have været i hovedbygningen, men som ulykkeligtvis er fjernet på et uvist tidspunkt.

Hvad ville være mere naturligt end at forestille sig, at Plessen har fået hjælp til ombygningen af porthuset af hofbygmester Lauritz de Thurah (egentlig på denne tid kun Thura, navnet ændredes ved hans adling i 1740). Samtidigt med arbejdet på Selsø arbejdede den, nyligt fra den store uddannelsesrejse hjemvendte, Thurah på opførelsen af Eremitageslottet, hvis tætte bygningskrop med mansardtag har så store formelle ligheder med porthuset. Tanken strejfede denne artikels forfatter under research til en monografi om arkitekten stødte på Plessens navn. Den 30. marts 1744 stod Plessen fadder til Lauritz de Thurah og Anne Rosenørns († 1748) tredje barn, sønnen Lauritz i Trinitatis Kirke, i øvrigt sammen med en række andre nådigherrer. På dette tidspunkt var Plessen for længst ude af billedet som statstjener, så Thurah kan ikke have valgt ham af den grund. Det kan lige i forbifarten røbes, at Thurah-ægteparrets første barn i 1741, den 26. august, havde hele kongefamilien som faddere inklusive kronprins og kronprinsesse, så de vidste nok at vælge de

rette indflydelsesrige personer. Måske var valget en tak for opgaven ti år tidligere, måske endog en mere aktuel – det vender vi tilbage til.

Palæet i Roskilde

Der kan også peges på andre omstændigheder, der bragte Thurah i nærheden af Plessen og hans godser. I Roskilde lå der op ad Domkirken den gamle bispegård, som på denne tid var stærkt forfalden. Om gården fortæller Thurah selv i *Danske Vitruvius II* fra 1749, at den “*af bare Alderdom [var] saa svag og brøstfældig, at tilsidst ingen snart turde vove sig meere derind*”. Kongen besluttede derfor at nedrive gården og lade en ny bygning opføre. En kongelig resolution af 24. oktober 1732 gennem Rentekammeret gav ordre til:

Ved Conducteur Thura – i Henseende at General Bygmesteren saa meget andet har at tage Vare – over saadant et Huuses Bygning og Bekostning en Tegning og Overslag, som dog ikke maa overgaae den Summa 10.000 Rdl. at lade forfatte, hvilken Tegning og Overslag til Cammeret indleveres, hvorfra den os siden til nærmere allernaadigst Approbation forestilles.

Thurahs projekt til palæet blev godkendt af kongen den 2. februar 1733. Så tidligt som samme efterår kunne hovedfløjen indvies. Thurah fortæller selv i *Danske Vitruvius*:

Dette Arbeyde skeede under min Opsigt med saadan hastighed, at Hoved-Bygningen i en Tid af fire Maaneder blev bragt i fuldkommen Stand, thi da Høystbemeldte Konge den 12. May 1733 antraadte den bekiendte Reyse

til Norge og den Dag passerede gennem Roeskilde, blev udi Hans Majests. Allerhøyeste Nærværelse den første Steen lagt til Grundvolden, og da hans Majest. efter fuldbragt Reyse igien kom tilbage til Roeskilde den 23. September i samme Aar. holdte Hans Majest. Middags-Taffel i den nye Bygning med sit gandske Følgeskab.

Som bekendt er der ikke langt fra Roskilde og til hovedgårdene Selsø og Lindholm. Plessen har om nogen været sig det bevidst, for når han opholdt sig på Lindholm og så ud af hoveddøren, stod Roskilde Domkirkes to spir som point-de-vue for blikket gennem den åbning, der var – og stadig er – i skoven øst for gården. Men ikke nok med det, Thurah havde tillige en opgave på denne tid, som i det mindste førte ham lige forbi Lindholm. I marts 1734 henvendte toldereren i Rørvig sig til Rentekammeret og bad om at få toldboden sammesteds istandsat. På trods af opgavens beskedne karakter blev den løst af Thurah, og man ved, at han inden kongens approbation af 13. maj samme år havde været på stedet og rekognosceret. Selve bygningsarbejdet blev udført efter kontrakt med rådmand Anders Rasmussen Lange i Roskilde. Herom hedder det i resolutionen, at “*frie Vogne forundes til at føre Haandverksfolkene herfra [Roskilde] til Rørvig og tilbage*”. At Thurah også selv var mobil fremgik af hans udnævnelse til hofbygmester, der fandt sted ved kongelig resolution den 7. oktober 1733, og som anførte, at han fik et engangsbeløb til anskaffelse af heste og vogn på 280 rigsdaler. Han kan derfor meget vel have været Plessens rådgiver, da denne nåede til færdiggørelsen af byggeriet på Selsø borgholm. De mange formelle ligheder mellem Eremitageslottet og Selsøs porthus synes at være det

bedste indicium for Thurahs medvirken på herregården i Hornsherred.

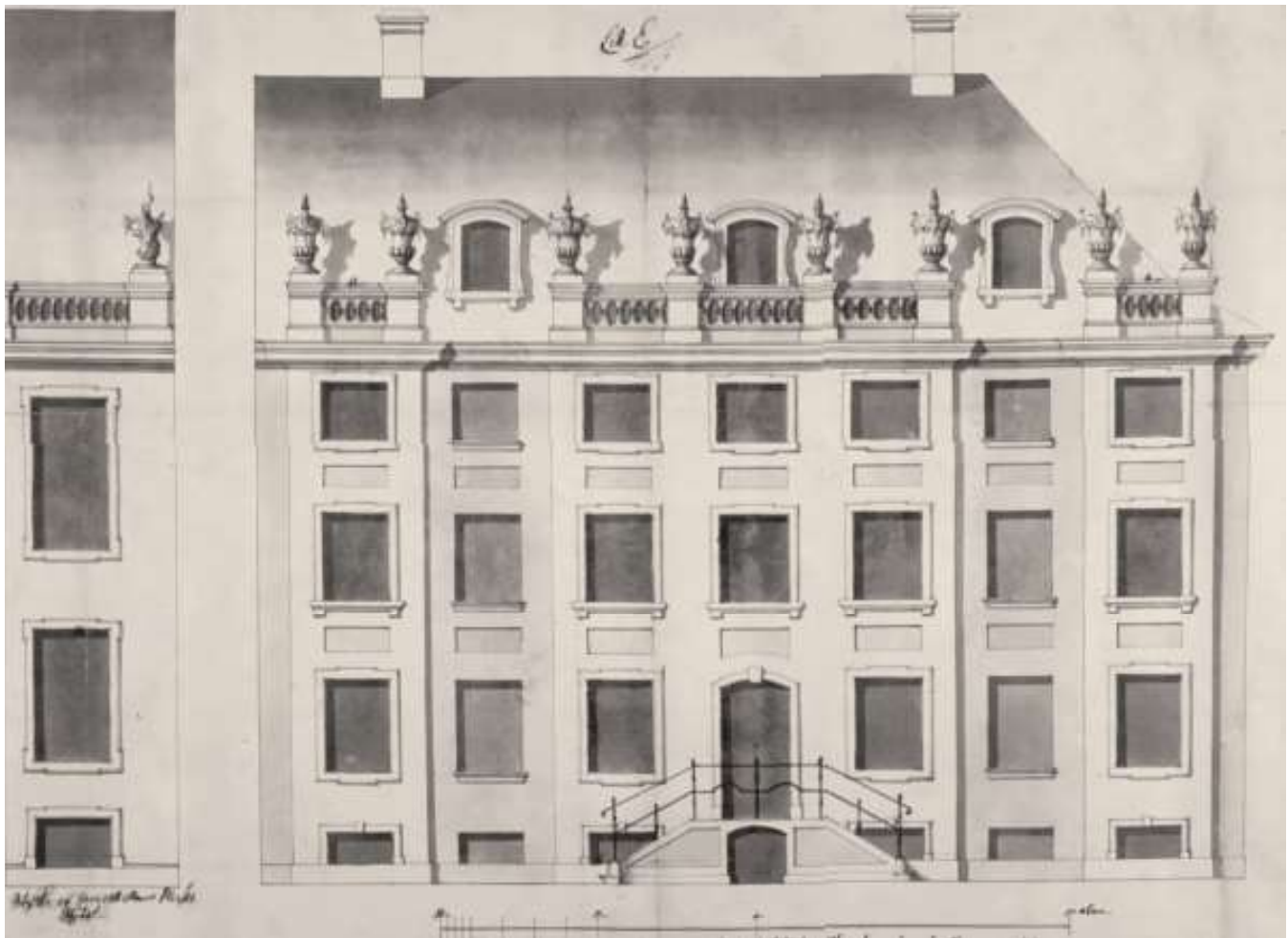
Plessens andre herregårde

Den næste store opgave for Plessen blev ombygningen af hovedbygningen på Glorup på Fyn. Opgaven blev løst af Philip de Lange, som meget vel kan have været anbefalet af Thurah, der i flere omgange beskæftigede denne som murermester. Det gamle valkendorfske herresæde bestod af et firefløjet anlæg fra 1500-tallet. Det blev reduceret fra to til en etage og dets hjørnetårne fjernet. Af en indførsel i sognets skatteopgørelse fremgår det, at de Lange i 1743 var på stedet med seks murersvende, en stenhugger, to tømrere og en materialskriver. Skønt bygningen en snes år senere fik en let retouche af en ny ejer, overhofmarskal, greve Adam Gottlob Moltke (1710-92), har den beholdt sin barokkarakter. Man kan forundres over, at Plessen ikke gjorde forandringer på sit jyske domicil Fusingø, for dette var, i lighed med det oprindelige hus på Selsø, et værk fra 1500-tallet, i slægt med herreborgene på Hesselagergård og Borreby.

Palæet i København

Nu til sidst skal interessen vendes imod Plessens københavnske palæ i Frederiksholms Kanal, som var et ganske interessant bygningsværk, der aldrig er blevet nærmere behandlet i arkitekturhistorien på trods af sine åbenlyse kvaliteter. Nabohuset på hjørnet ved Ny Vestergade var et ældre gavlkvisthus af nogen alder. Det blev kaldt Vaskerhuset og tjente som sådan de omliggende kongelige residenser. Til erstatning af dette udførte Thurah i 1757-58 tegninger af et forhus mod kanalen af yderst herskabelig karakter samt tilhørende sidehus imod Wigantsgade, som Ny Vestergade kaldtes på denne tid. Han har både

ladet sig inspirere af Prindsens Palais og Plessens Palæ til nybygningen. Førstnævntes facader med fyldingsfelter imellem beletage og mezzanin er således gentaget på Thurahs projekt. Et særligt raffinement er gesimsen, der flugter med den på Plessens Palæ, og en tilsvarende brudt attika-lignende balustrade ovenpå, udsmykket med yppige vaser. Hvor palæet er i to stokværk, er Thurahs mere praktiske bygning i tre etager. Ligheden mellem det projekterede forhus og Plessens Palæ kunne nemt føre til den antagelse, at familien Plessen kunne have betjent sig af vor arkitekt, men der er desværre intet arkivalisk belæg herfor. Den første forsker, der har ofret palæet en smule interesse, var Vilhelm Lorenzen, der i en note i bogen *Københavnske Palæer fra Baroktiden II* har nævnt det. Samtidigt henviste han til en meget summarisk gengivelse af palæet i Pontoppidans *Danske Atlas*. Han pegede i noten på, at ejendommen i tre generationer tilhørte familien Plessen. En potentiel bygherre kunne tænkes at være vor Christian Ludvig von Plessen, der døde 1752. Lorenzen daterer det forsigtigt til tiden efter 1730. En ikke uvæsentlig oplysning åbner for muligheden af, at palæet kan være bygget af ham med Thurah som arkitekt. Som tidligere omtalt stod den ældre Plessen den 30. marts 1744 fadder til Thurahs søn Lauritz i Trinitatis Kirke. Måske antedaterer det byggeriet i Frederiksholms Kanal og afgør arkitekt-spørgsmålet? Lorenzen beklagede savnet af gode gengivelser af palæet. Christian Elling har i lighed med Lorenzen i en note i bogen *Palæer og Patricierhuse fra Rokokotiden* peget på, at en skrivelse fra Bygningskommissionen til Københavns stadsbygmester af 24. august 1753 daterer en ombygning af palæet, hvilket naturligvis efterlader sønnen, general Frederik Christian Plessen (1717-83) som bygherre. Elling henviste endvidere til en gengivelse af bygningen i F.

Lauritz de Thurahs tegning af Vaskerhuset i Frederiksholms Kanal, ombygningsprojekt 1757-58, til venstre et fag af Plessens Palæ. Rigsarkivet.

Frederiksholms Kanal set fra Prindsens Bro omkring 1826, til venstre Plessens Palæ. Akvarel af H.G.F. Holm, Københavns Museum.

Hendriksens *Kjøbenhavnske Billeder*. Værdien af denne afbildning forekommer tvivlsom, når man sammenligner med den gengivelse af palæet, som fremgår af en akvarel af H.G.F. Holm fra omkring 1826, der findes på Københavns Museum. I Fødselsstiftelsens arkiv i det tidligere

Landsarkiv (i dag Statens Arkiver) er der tre etageplaner af ejendommen fra 1845, udført af hofbygmester Jørgen Hansen Koch (1787-1860). Heraf fremgår det, at der var tale om et trefløjet bygningsanlæg med hovedfløj mod kanalen. Der var en pompøs indgangsportal i midten

kombineret med en dekorativ blanding, der over den gennemgående balustrade var udsmykket med et våben, som det fremgår af Holms akvarel. Af planerne fremgår det, at der i hovedfløjens beletage befandt sig en femfags-sal imod sydøst (væk fra Prindsens Palais), efterfulgt af to trefagsrum. I portens nordvestside var der adgang til hovedtrappen, der i tre løb førtes op til det midterste trefagsrum mod kanalen, der således udgjorde forsal til den store femfagsal. På grund af den forholdsvis ro-

dede grundplan er det nærliggende at tro, at Thurahs formodede indsats må opfattes som en ombygning af et eksisterende anlæg. Som et kuriosum kan nævnes, at ejendommen i 1759, efter Thurahs død, blev købt af hans tidligere lejer i Amaliegade 25, greve Eggert Christopher Knuth (1722-76), hvorefter det blev kaldt Knuths Palæ. Det ombyggedes totalt 1851-52 af arkitekt Harald Conrad Stilling (1815-91).

Litteratur:

Bech, Sv. Cedergreen (red.): *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg., bind 11, 1982.

Blondel, Jacques François: *De la distribution des maisons de plaisance, 1737-38*.

Danmarks Adels Aarbog, 1934, vedrørende Plessen-slægten.

Elling, Christian: *Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden*, 1930.

Hendriksen, F.: *Kjøbenhavnske Billeder*, 1924-27.

Housted, Erik: *Fattig-Holm. Tre guldalderskæbner*, 1994.

Jerk, Flemming: *Herregårde i Danmark 1-3*, 1980.

Kunstindustrimuseet: *Arkitekten Lauritz de Thurah 1706-1759*, udstillingskatalog 1981.

Lorenzen, Vilhelm: *Københavnske Palæer fra Baroktiden II*, 1935.

Noldus, Badeloch Vera: *Philip de Lange. Københavns store bygmester*, 2014.

Roussell, Aage (red.): *Danske slotte og herregårde 1-16*, 3. udg., 1963-67.

Smidt, Claus M.: "Lodsoldermandsgården i Rørvig. Lidt bygningshistorie om den gamle toldergård", i: Bo Bræstrup og Kurt

Sørensen (red.): *Mellem Kattegat og Iseffjord. Rørvigs natur og kulturhistorie*, 2001.

Stilling, Niels Peter: *Danmarks Herregårde. Sjælland, Møn og Lolland-Falster*, 2014.

Thurah, Lauritz de: *Den danske Vitruvius, II Deel*, 1749.

Weilbach, Fr.: *Arkitekten Lauritz Thura*, 1924.

Kilder:

H.G.F. Holms prospekt fra Frederiksholms Kanal tilhører Københavns Museum (inv.nr. 1951:199).

J.H. Kochs opmåling af Det Plessenske palæ er lokaliseret gennem en affotografering i Nationalmuseets Antikvarisk-topografiske Arkiv.

Kirkebøger, Holmens Kirke/Trinitatis Kirke, Rigsarkivet, arkivalier online: www.sa.dk/.

Lauritz de Thurahs tegning til Vaskerhusets opstalt mod Frederiksholms Kanal 1757/58, tilhører Rigsarkivet.